

Ginkluotasis partizaninis pasipriešinimas ir jo slopinimas Skapiškio valsčiuje 1944–1953 m.

Ginkluotasis partizaninis pasipriešinimas įvairiuose Lietuvos regionuose turėjo ir panašumų, ir skirtumų. Šiuo straipsniu siekiama atskleisti partizaninio karo eigą, ypatumus ir pasekmes Šiaurės Lietuvoje esančiame Skapiškio krašte (buvęs Skapiškio valsčius).

ĮVADAS

Pokaris – vienas tragiškiausių, bet kartu ir herojiškiausių Lietuvos istorijos laikotarpių. Iš karto po antrosios sovietų okupacijos prasidėjusi fizinė ir dvasinė Lietuvos sovietizacija sulaukė stipraus visuomenės atkirčio – kilo beveik dešimtmetį trukęs beprecedentis šalies istorijoje Lietuvos partizaninis karas.

Šis visą Lietuvos teritoriją apėmęs karas siuntė Vakarų pasauliui žinią, kad Lietuvos žmonės nesitaikys su okupacija ir kad Raudonoji armija, Kremliaus propagandos dėka kai kurių Vakarų šalių tuo metu laikyta „armija išvadotoja“, yra tokia pat okupantė kaip ir nacistinės Vokietijos kariuomenė.

Ginkluotojo partizaninio pasipriešinimo tyrinėtojas Kęstutis Kasparas monografijoje „Lietuvos karas“ teigia, kad Lietuvos gyventojų pasipriešinimą lėmė trys esminiai naujųjų okupantų režimo politikos aspektai:

mobilizacija į Raudonąją armiją, politinis persekiojimas ir plėšimai¹.

Antrojo pasaulinio karo frontui traukiantis į Vakarų Šiaurės rytų Lietuva pirmoji patyrė antrąją sovietų okupaciją. Raudonoji armija į šią teritoriją įžengė 1944 m. liepos mėn. Todėl natūralu, kad Aukštaitijoje partizaninis pasipriešinimas prasidėjo anksčiausiai.

Nuo pat partizaninio karo pradžios kovai su partizanais buvo sutelktos gausios įvairių tipų NKVD (vėliau MVD, MGB ir pasienio) sovietų kariuomenės pajėgos. Apskričių centruose buvo dislokuoti pulkų štabai, valsčiuose – įgulos. Įvairiu metu Kupiškioje ir jo apylinkėse buvo dislokuoti bei karines operacijas vykdė NKVD (MVD) 4-osios šaulių divizijos 25-asis, 137-asis, 261-asis, 285-asis, 353-iasis šaulių pulkai ir kariuomenės 95-asis pasienio būrys².

Valsčiuose su ginkluotoju antisovietiniu pasipriešinimu tiesiogiai kovojo NKVD valsčių poskyriai. Tačiau didžiausią žymę lietuvių istorinėje atmintyje ir historiografijoje paliko strībų būriai – daugiausia iš vietinių kolaborantų sudaryta ginkluota struktūra, kovojusi tiek su partizanais, tiek su jų rėmėjais.

Besikuriančioms Kupiškio krašto, o kartu ir Skapiškio valsčiaus partizaninėms

struktūroms nemažai įtakos padarė Lietuvos laisvės armija (toliau – LLA). Į Kupiškio kraštą nuleisti vokiečių žvalgybos mokyklose parengti desantininkų būriai, sudaryti iš LLA narių, aktyviai įsitraukė į partizaninę kovą, o Antanas Starkus-Montė, vienas iš buvusių desantininkų, nusileidusių Šimonių girioje, tapo svarbiausio karinio Kupiškio krašto partizanų junginio, Šarūno rinktinės, vėliau ir visos Algimanto apygardos vadu.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – apžvelgti partizanų veiklą Skapiškio valsčiuje. Apsiriboti vien šiuo valsčiumi neįmanoma, nes gretimų apylinkių partizanai dažnai veikė Skapiškio apylinkėse ir atvirkščiai. Visų jų partizaninė veikla buvo glaudžiai susijusi tarpusavyje, dažnai jie priklausydavo tiems patiems partizanų junginiams. Apskritai daugelis Lietuvos partizaninį karą tyrinėjusių istorikų pažymi, kad labai sunku išskirti atskiro Lietuvos regiono partizaninių kovų istoriją iš visoje Lietuvoje veikusių partizaninių junginių istorijos, nes administracinis-teritorinis Lietuvos suskirstymas neretai nesutapo su partizanų junginių veiklos ribomis.

Skapiškio valsčius iki 1946 m. balandžio 24 d. priklausė Rokiškio apskrčiai, o 1946 m. balandžio 24 d. tapo įkurtos Kupiškio apskrities dalimi.

Istoriografija, išsamiai atspindinti partizaninį karą Skapiškio valsčiuje, nėra gausi. Šis valsčius dažniausiai epizodiškai aptariamas Kupiškio arba Rokiškio krašto partizaninio karo kontekste.

Rašant šį straipsnį buvo remiamasi K. Kasparo monografija „Lietuvos karas“, bendru Nijolės Gaškaitės, Dalios Kuodytės, Algio Kašėtos ir Bonifaco Ulevičiaus darbu „Lietuvos partizanai 1944–1953 m.“. Šie leidiniai nagrinėja visos Lietuvos partizanų pasipriešinimą ir atskleidžia išsamų partizaninio karo vaizdą.

Kita šiam straipsniui svarbi istoriografijos dalis – partizanų kovas vien tik Kupiškio

krašte fiksuojanti Onos Dapšytės-Kriukelienės sudaryta dokumentinė kronika „Kupiškio krašto partizanai: 1944–1953 m.“ ir Editos Jankauskienės straipsnis „Partizaninio karo pasipriešinimas ir jo slopinimas Kupiškio krašte 1944–1953 m.“. Taip pat remtasi N. Gaškaitės-Žemaitienės straipsniu „Partizaninis pasipriešinimas sovietų okupacijai Pandėlio apylinkėse“.

Pirmieji iš minėtų darbų leidžia suvokti partizaninio pasipriešinimo strategiją, taktiką ir organizaciją visos Lietuvos mastu, o darbai apie Kupiškio krašto partizanų atskleidžia šio regiono partizaninių kovų ypatumus, chronologiją ir asmenybes.

Vienas iš vertingiausių šaltinių tyrinėjant Skapiškio krašto partizanines kovas yra Lietuvos ypatingajame archyve saugomi LSSR NKVD, NKGB, MVD ir MGB apskričių skyrių operatyviniai dokumentai: pažymos, ataskaitos, agentūriniai-operatyviniai pranešimai apie kovas su partizanais. Daug vertingos informacijos apie partizanų kovas suteikia suimtų partizanų, jų ryšininkų ir rėmėjų baudžiamosiose bylose esantys tardymo protokolai.

Operatyvinėse bylose daugiausia randama sausa statistinė informacija apie gincluotąjį pasipriešinimą iš pačių represinių struktūrų pozicijos, tuo tarpu baudžiamosiose bylose užfiksuoti parodymai atskleidžia ir vidinę kasdienę partizaninio karo pusę ir tų kovų dalyvių požiūrį.

PARTIZANŲ KOVŲ PRADŽIA 1944–1946 M. – SPONTANIŠKUMAS

Partizaninio karo pradžioje Skapiškio valsčius priklausė LLA 3-iajai šiaurės apygardai ir Lietuvos partizanų sąjungos Gedimino rinktinei, vėliau – nuo 1946 m. – LLA Vytauto apygardai. 1947 m. gegužės mėn. įkūrus Algimanto apygardą Skapiškio krašto (o

kartu ir visos Kupiškio apskrities) partizanai tapo sudedamąja Algimanto apygardos Šarūno rinktinės dalimi³.

Kovų pradžioje partizanų būriai formavosi gana stichiškai, nelaukdami įsakymo iš aukščiau. Antai NKVD Rokiškio apskrities skyriaus 1944 m. lapkričio mėn. pažymoje apie operatyvinę padėtį apskrityje rašoma, kad pirmieji partizanai buvo buvę baltaraiščiai, policininkai, šauliai, Raudonosios armijos dezertyrai ir mobilizacijos vengiantys asmenys⁴.

Pradiniu partizaninio karo laikotarpiu gausūs partizanų daliniai užimdavo miestelius, išlaisvindavo suimtuosius, sunaikindavo okupacinės valdžios struktūras. Taip padarė ir Petro Vaidakavičiaus vadovaujami partizanai, 1944 m. lapkričio 8 d. naktį užpuolę Skapiškyje esantį valsčiaus milicijos poskyrį ir vykdomąjį komitetą. Partizanai apšaudė pastatus iš šautuvų, automatų ir kulkosvaidžių, paskui įsiveržė į patalpas ir sunaikinę dalį okupacinių dokumentų bei pasiėmę dvi spausdinamąsias mašinėles pasitraukė⁵.

1944–1945 m. kai kurie Lietuvos miesteliai net kelioms dienoms pereidavo į partizanų kontrolę, o sovietinio partinio aktyvo galimybės laisvai judėti būdavo labai suvaržytos. Tokia padėtis susiklostė ir Skapiškio bei kaimyniniuose Svėdasų ir Panemunio valsčiuose, kai 1944 m. lapkričio mėn. įvažiavimas į šiuos valsčius bei išvažiavimas iš jų sovietiniam partiniam aktyvui buvo iš esmės užblokuotas. Vietiniai valsčiaus darbuotojai nerizikuodavo vykti toliau nei į valsčiaus centrą, nes pakelės būdavo stipriai apšaudomos partizanų⁶.

Intensyvią partizanų veiklą 1944 m. rudenį galima paaiškinti ir tuo, kad dauguma Raudonosios armijos junginių kartu su frontu tada jau buvo pasitraukę iš Rokiškio apskrities, taigi ir iš Skapiškio valsčiaus, į Lietuvos vakarus. NKGB Rokiškio apskrities skyriaus viršininko Aleksandrovo parengtoje kovos su partizanais 1944 m. lapkričio mėn.

ataskaitoje rašoma, kad „kontrrevoliuciniai elementai labai suaktyvino veiklą prieš sovietų valdžios organus, kurdami karinius būrius“⁷.

Vienam iš tokių būrių, veikusių Skapiškio ir Pandėlio valsčių sankirtoje, vadovavo buvęs Kazliškio miestelio mokytojas P. Vaidakavičius. Tai buvo vienas pirmųjų partizanų būrių, suorganizuotų Skapiškio valsčiuje 1944 m. spalio pradžioje. Anot P. Vaidakavičiaus (suimtas 1952 m.), iš pradžių būriui priklausė apie 40 partizanų, vėliau jų skaičius išaugo iki 90⁸. Skapagirio miške jie buvo įsirengę 4 bunkerius, kuriuose bazavosi iki pat faktinio būrio sunaikinimo 1945 m. sausio 12 d. P. Vaidakavičiaus dalinys buvo padalytas į 4 būrius, kuriems vadovavo Alfonsas Augulis, Bronius Puronas, Kavaliuskas ir Rasiūnas⁹. Būriai buvo skirstomi į smulkesnes grupes. Šis partizanų junginys labai aktyviai kovojo su okupacine valdžia. Be jau minėto Skapiškio miestelio užpuolimo, partizanai 1944 m. lapkričio pabaigoje Skapagirio miške, netoli Kepurių kaimo, užpuolė sribų lydimą konvojų, išlaisvino suimtuosius, nukovė Skapiškio valsčiaus sribą Masliką, o vėliau apiplėšė Kandrenėlių sviesto gamyklą¹⁰.

Archyviniuose dokumentuose taip pat minimi Vinco Kiaulėno ir Kazio Krišiūno partizanų būriai, veikę Skapiškio valsčiuje 1944–1945 m. Šie būriai buvo minėtojo P. Vaidakavičiaus partizanų junginio dalis ir daugelio jų aktyvi veikla baigėsi 1945 m. sausio mėn. po Rokiškio apskrityje surengtų masinių karinių operacijų.

Rokiškio apskrityje esant nepalankiai politinei ir karinei padėčiai sovietų valdžia nutarė imtis praktikoje jau išbandytų represinių priemonių tiek prieš taikius, bet priešiška jais atžvilgiu nusiteikusius gyventojus, tiek prieš partizanus. Minėtoje Aleksandrovo ataskaitoje teigiama, kad 1944 m. lapkričio 13–gruodžio 1 d. Rokiškio apskrityje

įvykdytos 8 karinės čekistų operacijos, kuriose dalyvavo NKVD 137-ojo pulko batalionas, 103 NKVD 5-osios divizijos 36-ojo pulko būrio kareiviai, 76 Lenino ordino 95-ojo pasienio būrio grupės nariai ir 50 NKVD 25-ojo pulko kuopos automatininkų¹¹. Skapiškio valsčiuje tuo metu įvykdyta viena karinė čekistų operacija, per kurią buvo suimti 55 asmenys ir nukauti 8 partizanai. Operaciją vykdė NKVD 137-ojo pulko 3-iasis batalionas ir 95-ojo pasienio būrio manevrinė grupė. Iš P. Vaidakavičiaus būrio 7 partizanai buvo sulaikyti, o 8 – žuvo¹².

Po šios pirmos plataus masto karinės operacijos Rokiškio apskrities partizanų būriai išsiskaidė į smulkias grupes ir kai kuriuose apskrities valsčiuose (Skapiškio, Juodupės, Pandėlio ir Panemunio) toliau vykdė aktyvią partizaninę veiklą¹³.

1945 m. sausio 8–14 d. buvo surengta antra plataus masto operacija siekiant iš esmės suardyti ir palaužti partizaninį judėjimą Rokiškio apskrityje. Per operaciją 238 partizanai žuvo, 173 buvo suimti¹⁴.

Ši operacija tiesiogiai palietė ir Skapiškio valsčiaus partizanus. Kandrėnėlių kaimo miške buvo aptikta 6 partizanų grupė. Visi jie žuvo. Deja, archyviniai dokumentai nenurodo, kokiam būriui partizanai priklausė ir kas jie tokie buvo¹⁵.

1945 m. sausio 12 d. Skapagirio apylinkėse surengta operacija buvo lemtinga P. Vaidakavičiaus vadovaujamiems partizanams. Apsupti NKVD kariuomenės, per susišaudymą 8 partizanai žuvo, kiti išsiskirstė po namus, legalizavosi arba slapstėsi. Vadai – P. Vaidakavičius ir A. Augulis – iš pradžių slapstėsi, vėliau įgiję fiktyvius dokumentus iki suėmimo gyveno legaliai.

Sovietų valdžia bandė kovoti su partizanais ne tik karinėmis priemonėmis. Daug dėmesio buvo skiriama ir politinei propagandai, ypač tarp civilių gyventojų. Antai 1945 m. sausio mėn. operacijai buvo

paklotas labai stiprus politinis propagandinis pamatas. Vykdamas šią operaciją Rokiškio apskrityje surengti net 45 agitaciniai susirinkimai, kuriuose buvo šlovinama sovietų valdžia. Štai Skapiškyje buvo perskaitytas pranešimas „Apie istorines Raudonosios armijos pergales“, o po jo parodytas filmas „Caricyno gynyba“. Tokiuose susirinkimuose sovietų valdžios darbuotojai ne tik skaitydavo ideologinius pranešimus, bet ir primindavo gyventojams apie jų prievolę pristatyti nurodytas pyliavas¹⁶.

Vis dėlto ir ši labai plataus masto operacija nepalaužė partizanų. Tai patvirtina ir skaičiai. NKVD Rokiškio apskrities skyriaus 1945 m. balandžio mėn. duomenimis, apskrityje buvo 3 partizanų būriai (125 partizanai), dar 200 partizanų veikė pavieniui¹⁷. Skapiškio valsčiaus Verbališkių miške tuo metu susibūrė buvusio 1941 m. Birželio sukilimo dalyvio Juozo Mikėno-Žvirblio vadovaujamas 30 partizanų būrys. Ties Jokšių kaimu būrys turėjo įsirengęs bunkerį, kita jo slėptuvė buvo Vaduvų miške. Partizanai dažnai persikeldavo į Šimonių girią, pasirodydavo Svėdasų valsčiuje, būrys aktyviai veikė 1944–1946 m. Per 1946 m. gruodžio 12 d. Notigalės pelkėse surengtą operaciją žuvus būrio vadui J. Mikėnui-Žvirbliui nauju vadu tapo J. Mikėno pavaduotojas Antanas Gūra-Varna¹⁸.

1945 m. rudenį Skapiškio valsčiuje partizanavo ne tik J. Mikėno partizanų būrys, bet ir 12 Antano Zulono vadovaujamų kovotojų¹⁹. Apie Notigalės miške veikiančią A. Zulono partizanų būrį dar 1945 m. liepos pradžioje pranešė agentas „Ramcis“. Būrys susiformavo 1945 m. balandžio mėn. iš A. Augulio būrio, kuris buvo iš dalies sunaikintas, partizanų. Tada nustatyta ir kai kurių partizanų tapatybė – Julius Burneika, Juozas Spetyla, Juozas Jankauskas, Jonas Vilčinskas²⁰.

Po skaudžių smūgių, patirtų 1945 m. sausio mėn., Skapiškio valsčiaus partizanai

1945 m. balandžio 6 d. vėl turėjo didelių nuostolių. Per operaciją Notigalės miške Skapiškio valsčiaus sribai tada aptiko ir nušovė 6 bunkeryje besislepiančius partizanus²¹.

1945 m. rugsėjo 13 d., išduoti suimto partizanų rėmėjo Kidurino, Skapiškio valsčiaus Jastukiškių kaime žuvo J. Mikėno būrio partizanai Bronius Meliauskas ir Adolfas Janiūnas²².

Vienas skaudžiausių ir kontroversiškiausių Lietuvos partizaninio karo momentų, kurių ypač iškraipė ir savo propagandoje panaudojo sovietų valdžia bei sovietiniai istorikai, – partizanų nužudyti civiliai asmenys. Žinant seną sovietinės propagandos tradiciją įvykius ir skaičius pateikti sau palankioje šviesoje, pasitikėti MGB statistika, skelbiančia, kad nuo 1944 m. liepos 15 d. iki 1953 m. spalio 25 d. partizanai Lietuvoje sunaikino 12,9 tūkst. asmenų (į šį skaičių įėjo tiek civiliai, tiek kariškiai, enkavėdistai ir sribai)²³, negalima. Civiliai asmenys daugiausia nukentėjo kaime. Ir tai neturėtų stebinti, nes partizaninis karas vyko kaimiškiosiose Lietuvos vietovėse. Juk kaimas, būdamas lietuviškumo lopšys, nuo komunistinių represijų nukentėjo labiausiai. Ne išimtis čia ir Skapiškio valsčius, kuriame 1945 m. lapkričio mėn. partizanai surengė didelę akciją prieš naujakurius, t. y. žmones, apgyvendintus „išbuožintų“, išstremtų ar pabėgusių nuo tremties ūkininkų sodybose. NKVD ir NKGB Rokiškio apskrities skyriaus ataskaitoje teigiama, kad 1945 m. lapkričio 22 d. Kundrėnų ir Vaduvų kaimuose J. Burneikos vadovaujami partizanai nužudė 23 naujakurius. Kita vertus, tame pat dokumente teigiama, kad 1945 m. partizanai nušovė Skapiškio valsčiaus Vėželių kaime kūlimo darbuose dalyvavusius sribus Alfonsą Vaitiekūną ir Albiną Janulionį, o kitus 15 kartu su jais dirbusių asmenų paliko gyvus²⁴. Operacijų vietose partizanai palikdavo pasirašytų perspėjimo lapelių, ku-

riuose, pavyzdžiui, buvo rašoma: „Išdavikai, pralietas tėvynainių kraujas šaukiasi keršto. Šnipai, judai, tarnaujantys raudoniesiems už skatikus, atminkite! Mes, lietuviai kovotojai, pažįstame jus ir sekame kiekvieną jūsų žingsnį. Jūs nenusipelnėte gyventi ant Lietuvos žemės. Jei jūs tarnausite užsieniečiams, nebus jums vietos Lietuvoje.“²⁵

Neįprastą požiūrį į partizanų puldinėjimus ir patį partizaninį karą netrukus išdėstė Skapiškio valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Kostas Stanys. Jis pareiškė, kad „visi Skapiškio tarnautojai, milicija, taip pat sribai yra fašistai ir banditai. Valsčiaus milicija ir NKVD savo nevykusiū darbu skatina, o ne mažina banditizmą.“²⁶ Taigi šie žodžiai rodo takoskyrą tarp sovietinių partinių darbuotojų ir jėgos struktūrų, kaip turėjo būti kovojama su partizanais.

Labai sunku partizanų akcijas, kuriose buvo nužudomi civiliai asmenys, įvertinti objektyviai. Partizanai visiškai nepripažino sovietų valdžios, o naujakuriai dažnai būdavo saugumiečių apginkluoti ir įsikūrę išstremtų žmonių sodybose. Naujakuriai buvo sovietų valdžios įrankis kelti įtampą ir nepasitikėjimą partizanais, vaizduoti juos kaip nusikaltėlius, žudančius taikius gyventojus. Kartais atrodo, jog sovietų valdžia buvo patenkinta, kad yra civilių aukų, nes tai, nesiaiškinant aplinkybių, leido diskredituoti partizaninį karą. Taigi kiekvieną civilių asmenų nužudymo faktą reikėtų tirti atskirai, atsižvelgiant į tai, kad partizanų vadovybė konstatavo, jog „nuo 1940 m. birželio 15 d. Lietuvoje yra karo stovis“²⁷, todėl ir baumės buvo numatytos ypač griežtos.

Po partizanų veiksmų prieš civilius Skapiškio valsčiaus gyventojus agentūrinio tinklo veikla šioje teritorijoje buvo itin suaktyvinta. Per keletą 1945 m. gruodžio savaičių užverbuoti 35 informatoriai ir 1 agentas maršrutininkas, pasirengta agentūrinio tinklo sudarymui²⁸. Vis dėlto tai netrukė

Skapiškio krašte atsirasti naujiems partizanų būriams.

NKVD Rokiškio apskrities skyriaus sudarytame 1946 m. vasario mėn. apskrityje veikusių partizanų būrių sąrašė nurodoma, kad Skapiškio valsčiuje tuo metu veikė J. Burneikos (30 partizanų) ir J. Mikėno (21 partizanas) vadovaujami partizanų būriai²⁹. J. Burneika partizanams pradėjo vadovauti po Alfonso Paškevičiaus žūties 1946 m. kovo mėn. Jo būrys daugiausia bazavosi Šimonių girioje, bet taip pat dažnai pasirodydavo ir veikdavo Skapiškio valsčiuje³⁰.

Viena svarbiausių partizaninio karo politinės kovos priemonių buvo okupacinės valdžios rinkimų boikotas. Jau prieš pirmuosius SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimus 1946 m. vasario mėn. partizanams jų vadovybė nurodė aiškinti gyventojams, kad neitų balsuoti. 1946 m. vasario 8 d. A. Paškevičiaus būrio partizanai Skapiškio valsčiaus Kundrėnų kaime pribarstė atšaukimo lapelių, kuriuose rašoma: „Lietuviai, bolševikai įvairiais būdais stengiasi sunaikinti lietuvių tautą, išvežti ją į Sibirą, o vietoj jos apgyvendinti rusų burliokus. Dar vienas tautos pardavimas – tai dalyvavimas rinkimuose. Lai nei vienas gyventojas neiš-eina iš namų į rinkimus, kur bus parduota jo tauta. Kas eis į rinkimus ir balsuos, tas bus tautos išdavikas. Tą pati tauta ir tautos sū-nūs nubaus mirtimi ir ugnimi. Pats žinok ir kitiems perduok.“³¹ Net mažiausia galimybė sutrukdyti ar diskredituoti sovietų valdžios organizuojamus rinkimus partizanams buvo labai svarbus moralinis stimulas tęsiant kovą su okupacine valdžia.

PARTIZANŲ KOVOS 1946–1948 M. – BRANDA

1946 m. žiemą ir pavasarį aktyvi partizanų veikla Skapiškio valsčiuje aprimo. Tai buvo

susiję ir su pasikeitusia kovos taktika. Partizanai pradėjo slapstyti mažomis grupėmis, atsisakyta miestelių puolimo ir atviros kovos veiksmų, dažniausiai buvo rengiamos tik pasalos³². Viena iš sėkmingesnių pasalų surengta 1946 m. kovo 18 d., kai į Skapiškio valsčiaus Mičiūnų kaimo gyventojų Jono Gasparo sodybą patikrinti dokumentų atvyko 3 sribai ir milicijos darbuotojas. Sodyboje tuo metu buvę partizanai nukovė visus keturis okupacinės valdžios pareigūnus³³.

Kovinių veiksmų sumažėjimą lėmė ir partizanų legalizacija. 1946 m. birželio mėn. duomenimis, legalizavosi 92 Skapiškio valsčiaus asmenys (80 partizanų ir 12 partizanų ryšininkų). Tik 10 partizanų legalizuodamiesi atidavė ginklus³⁴.

1946 m. balandžio 24 d. įkūrus Kupiškio apskritį pasikeitė kai kurių Šiaurės rytų Lietuvos valsčių priklausomybė. Skapiškio valsčius, anksčiau priklausęs Rokiškio apskrīčiai, dabar tapo Kupiškio apskrities dalimi. 1946 m. vasaros pradžioje šiame valsčiuje veikė 2 partizanų būriai – minėtasis J. Mikėno būrys, kuriam priklausė iki 15 partizanų, ir J. Burneikos būrys, turintis 6 partizanus³⁵. Palyginimui paminėtina, kad tuo metu Kupiškio apskrityje kovojo 106 partizanai³⁶. 1946 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. Skapiškio valsčiuje veikusiam J. Mikėno būriui jau priklausė 27, o J. Burneikos būryje buvo likę 5 partizanai. Į sąrašą buvo įtrauktas ir A. Augulio būrys (6 partizanai)³⁷.

1946 m. rugpjūčio 18 d. MVD Skapiškio valsčiaus poskyrio darbuotojai sulaikė vieną pirmųjų Skapiškio valsčiaus partizanų vadų A. Augulį, kuris suėmimo metu gyveno Subačiaus valsčiuje Juozo Zlatkaus pavarde³⁸. Tiriant paaiškėjo, kad A. Augulio būrio jau seniai nebėra: jį sudarę partizanai arba žuvę, arba suimti, arba legalizavęsi, o pats buvęs vadas jau kurį laiką gyvena legaliai, nors oficialiai nėra legalizavęsis. Apskritai pažymėtina, kad dėl reorganizacijos, vykdytos įkūrus

Kupiškio apskritį, daugelio agentūrinių bylų, gautų iš Rokiškio ir Panevėžio apskričių, informacija buvo pasenusi. Neatitiko tikrovės jose nurodytas nei Skapiškio valsčiuje, nei visoje Kupiškio apskrityje veikusių partizanų ir jų būrius skaičius³⁹.

1946 m. spalio 3 d. buvo sulaikytas Tatkonių kaimo apylinkės pirmininkas Jonas Jurevičius. Jis apkaltintas ryšių su partizanis palaikymu, jų rėmimu. Kitą dieną buvo sumintos ir apkaltintos tuo pačiu J. Jurevičiaus sesuo Paulina Jurevičiūtė ir Stasė Širmaitė. Jos aktyviai bendravo su A. Starkaus būrio partizanis, padėdamos jiems rinkti pinigus fiktyviems dokumentams įsigyti, kad galėtų legalizuotis⁴⁰. Šis pavyzdys dar kartą parodo, kad kaime sovietų valdžios organuose dirbantys vietiniai gyventojai partizanus gana dažnai palaikė ir slapta rėmė. Kad Skapiškio miestelio milicijos skyriuje partizantai turėjo savą žmogų, užsiminė ir A. Gūros būrio partizanas Bronius Stančikas. Pokalbyje su agentūrinės bylos „Biegliocy“ agentu „Kazimieru“ jis pasigyrė, jog būtent iš vidinio informatoriaus partizantai 1946 m. spalio 5 d. sužinojo, kad į Skapiškį atvyko dvi mašinos kareivių⁴¹.

Suėmus minėtus asmenis išryškėjo ir dar viena okupacinės sovietų valdžios problema – nesugebėjimas koordinuoti kovos su partizanis veiksmy. Tardant P. Jurevičiūtę ir S. Širmaitę buvo gauta duomenų apie Vaduvų ir Ramoniškio kaimuose besislapstančius partizanus. Nurodytoje vietoje 1946 m. spalio 6 d. MVD Skapiškio valsčiaus poskyrio operatyvinė grupė ir sribai surengė karinę čekistų operaciją. Per ją buvo pastebėti 6 partizantai, kuriems visiems, kilus susišaudymui, pavyko pabėgti. Šios operacijos nesėkmė labai griežtai įvertino MVD Kupiškio apskrities skyriaus viršininkas⁴².

Kovodami su naujakuriais ir sovietiniu partiniu aktyvu partizantai taikė ir gąsdinimo metodus. Antai 1946 m. rugsėjo 29 d.

ties Kundrėnėliais, prie geležinkelio stoties, buvo rastas priklijuotas LLA 3-iosios Vytauto apygardos Šarūno rinktinės vado įsakymas, kuriame rašoma, kad gyventojai, samdantys dirbti lenkus, rusus, baltarusius ir komunistus, iki 1946 m. spalio 1 d. turi juos atleisti iš darbo. Šį įsakymą ignoruojantys gyventojai bus baudžiami pinigine bauda, o samdomi darbuotojai – sušaudomi⁴³.

1946–1947 m. sandūra buvo ypač skaudi Skapiškio partizanis. 1946 m. gruodžio 12 d. MVD Rokiškio apskrities skyrius kartu su MVD Kupiškio apskrities skyriumi surengė karinę čekistų operaciją ir galutinai sunaikino J. Mikėno partizanų būrį. Žuvo 12 partizanų: Bronius Adomonis-Uosis, Feliksas Blažys-Batiuška, Ignas Blažys, Jonas Kaunietis-Joniukas, Bronius Naujikas-Žiogelis, Julius Puluikis-Auksaburnis, Jonas Šiupinys-Bermonas, Jonas Viduolis, Juozas Zolūba, Vladas Žalkauskas-Nastras, austrų lakūnas Stefanus Hofmanas ir pats būrio vadas J. Mikėnas⁴⁴.

1947 m. sausio 9 d. MVD operatyvinė grupė, vykdydama karinę operaciją, Skapiškio valsčiaus Stukonių kaimo gyventojos Veronikos Levonytės namuose nušovė partizanus Petrą Čižiūną-Dėdę, Balį Jasiūną-Lokį ir Antaną Šiupinį-Rickų⁴⁵, kurie čia slapstėsi nuo tada, kai 1946 m. gruodžio 12 d. buvo sunaikintas J. Mikėno būrys. Per operaciją taip pat žuvo namų šeimininkė V. Levonytė, suimtos Vincenta Čižiūnienė ir Emilija Levonytė⁴⁶.

Norėdami atsitiesti po patirtų nuostolių partizantai suvokė, kad artėjančią žiemą geriausia praleisti ramiai. Dėl to Skapiškio valsčiuje padažnėjo atvejų, kai partizantai atimdavo iš gyventojų pasus, kad vėliau galėtų iš jų pasidaryti fiktyvius dokumentus ir žiemą praleisti gyvendami legaliai⁴⁷. Kita vertus, žiemos išvakarėse Skapiškio krašto partizantai dar spėjo įvykdyti vieną iš žymesnių ne tik Kupiškio apskrities, bet ir Lietuvos

mastu išpuolių – 1946 m. gruodžio 9 d. jie užpuolė Skapiškio geležinkelio stotį. Buvo nukauti 2 geležinkelio stoties darbuotojai ir milicininkas⁴⁸.

1947-ieji Skapiškio valsčiuje išsiskyrė partizaninių kovų ir akcijų prieš sovietinius kolaborantus gausa bei esminiais partizanų karinės struktūros pokyčiais. Deja, tai ir partizanų skaičiaus mažėjimo laikotarpis. Iki 1947 m. gegužės mėn. Skapiškio valsčiaus partizanai priklausė LLA 3-iajai Vytauto apygardai, kuri jungė net šešias apskritis. Tuo metu pagrindinis ir įtakingiausias partizanų junginys Skapiškio krašte (ir visoje Kupiškio apskrityje) buvo 1945 m. pradžioje Antano Slučkos-Šarūno įkurta Šarūno rinktinė. Iki 1946 m. pavasario veikusi savarankiškai, tų metų vasarą Šarūno rinktinė prisijungė prie LLA 3-iosios Vytauto apygardos. Per visus 1946-uosius Šarūno rinktinė plėtėsi šiaurės vakarų kryptimi, apimdama Subačiaus, Viešintų, Kupiškio, Šimonių, Svėdasų ir Skapiškio valsčius⁴⁹.

1947 m. gegužės 1 d. Šiaurės rytų Lietuvos srities partizanų vadų suvažiavime nutarta įkurti Algimanto apygardą. Jos vadu paskirtas A. Slučka-Šarūnas. Šiai apygardai priskirta Šarūno rinktinė, kuri vienijo Rokiškio ir Kupiškio apskričių partizanus. Rinktinės vadu tapo A. Starkus-Blinda, Montė. Skapiškio krašto partizanai automatiškai perėjo į Algimanto apygardos jurisdikciją.

Skapiškio valsčiuje didžiausias Šarūno rinktinės padalinys buvo 2-oji Algirdo kuopa. Ji dislokavosi Šimonių, Svėdasų ir Skapiškio valsčiuose. 1946 m. kuopą sudarė 4 būriai. Skapiškio valsčiuje veikė J. Šiupinio-Bermono vadovaujamas būrys. Partizanų būriai dažnai keisdavo dislokacijos vietą, todėl neretai sunku nustatyti atskirų būrių priklausomybę. Skapiškio krašto partizanai pereidavo į gretimus Šimonių, Pandėlio ar Kupiškio valsčius, kur dažnai ir žūdavo per karines operacijas⁵⁰. 1946 m. rugsėjo mėn.

Skapiškio valsčiuje buvo 1 partizanų būrys (7 partizanai, 6 ryšininkai ir 4 rėmėjai)⁵¹. 1947 m. kovo 1 d. valsčiaus Vaduvų ir Salagirio miškuose veikė vienintelis J. Burneikos partizanų būrys, kurį tesudarė 5 partizanai⁵². 1947 m. Skapiškio valsčiuje buvo 21 stribas, bet ir tai negarantavo okupacinei valdžiai palankaus kovos su partizanais rezultato⁵³.

LSSR MGB 2N valdybos 2-ojo skyriaus viršininkas Figurinas 1947 m. gruodžio mėn. pažymyje MGB Kupiškio apskrities skyriaus agentūrinį darbą apibūdino kaip itin prastą. Kaip to pavyzdys dokumente minima, kad MGB Skapiškio ir Kupiškio valsčių poskyriai per 1947 m. spalio mėn. užverbavo vos 1 agentą ir 3 informatorius⁵⁴. Toks atmetinis, anot viršininko, darbas leido partizanams 1947 m. smarkiai suaktyvinti veiksmus prieš sovietų valdžios organus⁵⁵.

1947 m. vasario 12 d. Pandėlio valsčiuje buvo nušautas Skapiškio valsčiaus stribas Viktoras Dourcevas⁵⁶, o vasario 27 d. ties Kupiškio ir Skapiškio valsčių riba esančiame Naivių kaime – iš komandiruotės Vilniuje grįžtantis Skapiškio valsčiaus partorgas Romas Bieliauskas⁵⁷. Tų pačių metų spalio 7 d. Naiviuose, Adelės Dulksnytės namuose, MVD Skapiškio valsčiaus poskyrio j. ltn. Pranas Morozas ir milicininkas Povilas Jasiunavičius tikrindami dokumentus susidūrė su partizanu. Kilus susišaudymui buvo nukautas j. ltn. P. Morozas⁵⁸. Šie pavyzdžiai puikiai iliustruoja, kad Skapiškio valsčiaus partizanų veiksmai buvo nukreipti prieš sovietinius aktyvistus, stribus, apylinkių pirmininkus ir kitus sovietų valdžios talkininkus.

Kiekybinė okupacinės valdžios jėgų persvara partizaniniame kare buvo akivaizdi beveik kiekviename žingsnyje. Vis dėlto kai kurie archyviniai dokumentai rodo, kad partizanų kova su sovietų valdžia nebuvo bevaisė, o jų raginimas nekolaboruoti su okupantais davė ir partizanams palankių rezultatų. Antai 1947 m. gruodžio 16 d., prieš

pat vietinių tarybų rinkimus, MGB Skapiškio valsčiaus poskyrio viršininkas skundėsi, kad vietoj 4 agitacinių punktų valsčiuje įsteigtas vos vienas ir kad net 14 į vietas tarybą iškeltų asmenų atsisakė dalyvauti rinkimuose motyvuodami partizanų baime⁵⁹.

Nors buvo surengta sėkmingų akcijų prieš okupantus, partizanų skaičius Skapiškio krašte ir toliau smarkiai mažėjo. 1947 m. lapkričio mėn. duomenimis, Skapiškio valsčiuje tebuvo likęs vienas veikiantis partizanų būrys (7 partizanai)⁶⁰.

Žiūrint statistiškai, 1947 m. Skapiškio valsčiuje buvo surengta nedaug karinių operacijų, bet per jas žuvo 7 partizanai. Kaip tam laikotarpiui tai gana daug. 1947 m. balandžio 5 d. Pandėlio valsčiaus Suvaizdžių kaime žuvo Skapiškio valsčiuje veikusio būrio vadas A. Gūra-Šarūnas ir 4 jo būrio partizanai: Povilas Gaigalas-Žukovas, Jonas Kazlauskas-Rabinas, Petras Kuliukas-Daktariukas ir Antanas Žeizys-Vanagėlis⁶¹. 1947 m. balandžio 18 d. Kamajų valsčiaus Jurkūnų kaime Panemunėlio valsčiaus įgulos kariai nušovė kelis partizanus, iš kurių vienas buvo Jonas Matiukas, kilęs iš Skapiškio valsčiaus Vargučių kaimo⁶². 1947 m. liepos 4 d. MGB Skapiškio valsčiaus poskyrio sribai ties Vilniaus kaimu pastebėjo 4 partizanus, bandančius pasitraukti į mišką. Per susišaudymą žuvo 2 partizanai, jų asmenybės nenustatytos⁶³.

1947 m. rugpjūčio mėn. MGB Skapiškio valsčiaus poskyrio pareigūnai sužinojo apie 7 partizanų grupės, vadovaujamos Alekso Daukos-Onytės, kuris buvo kilęs iš Šimonių valsčiaus, veiklą Skapiškio valsčiuje. Šio būrio partizanai daugiausia veikė Šimonių valsčiuje, bet ieškodami maisto ir drabužių dažnai pasirodydavo ir Skapiškio valsčiuje⁶⁴. Karinės įgulos kareiviai ir sribai Jokšių, Narbutų, Pocauskų, Ramoniškio ir Tatkonių kaimuose bei vienkiemiuose intensyviai, bet be rezultatų ieškojo šio būrio partizanų.

1945 m. prasidėjus legalizacijai, nemažai partizanų išėjo iš būrių ir pusiau legalizavęsi gyveno savo namuose. Ryšių su bendražygiais jie nenutraukė, atvirkščiai, įvairiai juos rėmė. Antai 1947 m. rugsėjo mėn. MGB Skapiškio valsčiaus poskyrio pareigūnai gavo anoniminį laišką, kuriame pranešama, kad valsčiaus gyventojai Kazys Čerškus, Antanas Gildužis, Lionginas Jazonis, Juozas Jazonis, Vladas Jurgelionis, J. Matiukas ir Vytautas Palionis palaiko ryšius su partizanais, tiekia jiems šovinius, ginklus ir maistą. Tyrimo metu nustatyta, kad visi šie asmenys 1944–1945 m. priklausė A. Augulio būriui, bet 1945 m. pabaigoje iš jo pasitraukė ir gyveno pusiau legaliai⁶⁵.

Slaptoje MGB Kupiškio apskrities skyriaus 1948 m. kovo mėn. agentūrinio-operatyvinio ir tiriamojo darbo Kupiškio apskrityje 1947 m. ir 1948 m. pradžioje ataskaitoje rašoma, kad Skapiškio ir Šimonių valsčiuose veikė 2-oji Algirdo kuopa bei Algimanto apygardos štabo apsaugos būrys, kuriam vadovavo A. Starkus-Montė. Būryje buvo 12 partizanų: A. Starkus-Montė (būrio vadas), Jonas Dapšys, Kazys Dapšys, Jonas Dūda, Jonas Grižas, Antanas Inčiūra, Antanas Jančys, Alfonsas Janulionis, Antanas Lapienis, Vladas Matulionis, Vladas Vilikonis ir Petras Zuoza). Taip pat būrys turėjo 8 ryšininkus ir 2 rėmėjus⁶⁶. Algirdo kuopą sudarė 4 būriai. Būtent Vytenio būrys, vadovaujamas Aniceto Laužiko-Švitrigailos, veikė Skapiškio ir Kupiškio valsčiuose. Jam tuo metu priklausė 14 partizanų: A. Laužikas-Švitrigaila (būrio vadas), Albertas Apšega-Raišys, Juozas Apšega-Strausas, Petras Černius-Špokas, Juozas Jankauskas-Pilsudskis, Vytautas Jankauskas-Musolinis, Petras Mockevičius-Petruškevičius, Viktoras Sabaliauskas-Kirvis, Juozas Spetyla, Jonas Sabulis-Juodis, Vytautas Sabulis-Vilkas, Leonas Tūbelis-Panceris, J. Vilčinskas-Doleris ir partizanas slapyvardžiu Amerika⁶⁷.

1948 m. sausio 3 d., agento „Rašalinės“ išduoti, Kupiškio valsčiaus Duoniūnų kaime, netoli kapinių įrengtame bunkeryje, per karinę operaciją buvo nukauti būrio vadas A. Laužikas-Švitrigaila ir partizanas P. Mockevičius-Petruškevičius⁶⁸.

Tų pačių metų birželio mėn. į Skapiškio valsčių iš Svėdasų valsčiaus kartais užklydavo Briedžio ir Nakučio būrių partizanai⁶⁹. 1948 m. rugsėjo 4 d. Skapiškio valsčiaus partizanai įvykdė vieną paskutinių išpuolių prieš okupacinę valdžią – Gūrų kaimo apylinkėse per apšaudymą nukovė Skapiškio valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininką Kalistratą Rancevą⁷⁰.

1949–1953 M. – PARTIZANINIO KARO PABAIGA

1949 m. sausio–rugsėjo mėn. sovietų kariuomenė Kupiškio apskrityje įvykdė 88 karines operacijas, kuriose žuvo 41 partizanas. Metų pabaigoje Algimanto apygarda buvo beveik sunaikinta. Žuvo nemažai Kupiškio krašto partizanų vadų ir eilinių laisvės kovotojų, sunaikinta šiame krašte veikusi Algirdo kuopa⁷¹. Kadangi jau nuo 1948 m. vien tik Skapiškio valsčiuje veikiančių partizanų būrių nebebuvo, tai 1949 m. pab. Skapiškio valsčiuje faktiškai nebeliko net pavienių partizanų. Iš šio valsčiaus kilę dar gyvi partizanai dažniausiai migravo po Šimonių ir Kupiškio apylinkes.

1949 m. sausio 27 d. Kupiškio, Skapiškio ir Šimonių valsčių sankirtoje, Puožgirio miške, karinė grupė apsupo užmaskuotą medinį namą, kuriame slėpėsi Šarūno rinktinės štabas. Per susišaudymą namas sudegė. Žuvo Šarūno rinktinės štabo viršininkas Balys Vaškelis-Kęstutis, Algirdo kuopos vadas Vladas Velikonis-Šernas, skyriaus vadas Steponas Bulovas, partizanai Bonifacas Dūda-Pisorius, Domas Matulionis-Eimutis ir Vlada Matulionytė⁷².

Partizanų skaičiaus mažėjimą Skapiškio valsčiuje puikiai iliustruoja MGB Kupiškio apskrities skyriaus viršininko Matulaičio parengta Skapiškio valsčiaus agentūrinės-operatyvinės veiklos 1949 m. sausio–birželio mėn. pažyma. Jos duomenimis, tuo laikotarpiu šiame valsčiuje buvo nukautas vienas partizanas, nesuimta nė vieno partizano, ryšininko ar rėmėjo⁷³. Tai rodo ne sėkmingą partizanų veiklą išvengiant žūčių, o kad 1949 m. Skapiškio valsčiuje veikiančių partizanų beveik nebeliko. Šiame valsčiuje ir toliau pasirodydavo Algimanto apygardos štabo apsaugos ar Vytenio būrio kovotojų, bet nuolatos veikiančių partizanų iš esmės nebebuvo.

1949 m. rugpjūčio 29 d. okupacinė valdžia suėmė 5 buvusius 1941 m. Birželio sukilimo dalyvius, gyvenusius Skapiškio valsčiuje: Alfonsą Čeiką, Kazį Čeiką, Povilą Jankavičių, Valerijoną Kitrą ir Petrą Martinsonį, rugsėjo mėn. suimtas buvęs partizanas Kazys Češkus. A. Čeika ir K. Čeika buvo legalizavęsi partizanai, 1944 m. lapkričio mėn. dalyvavę puolant Skapiškio miestelio okupacinės valdžios organus⁷⁴. 1949 m. spalį suimti dar 3 buvę 1941 m. Birželio sukilimo Skapiškio valsčiuje dalyviai ir partizanai: L. Jazonis, J. Matiukas ir V. Palionis. Jie taip pat dalyvavo Skapiškio puolime⁷⁵.

Po šių suėmimų Skapiškio valsčiaus partizanai nebeteko rėmėjų, nes daugelis partizanų ir legalizavęsi dažniausiai ne nutraukdavo ryšių su buvusiais bendražygiais, remdavo juos maistu, savo sodybose įrengdavo bunkerius, teikdavo agentūrinę informaciją apie kariuomenės ir okupacinės valdžios veiksmus. Sovietų siekis atskirti partizanus nuo ryšių su vietos gyventojais, nuo jų pagalbos netrukus davė rezultatų.

1949 m. spalio pabaiga ir lapkričio mėnuo buvo lemtingi ne tik Skapiškio, bet ir viso Kupiškio krašto partizanams. 1949 m. lapkričio 1–2 d. dėl suimtų partizanų išda-

vysčių surengus keletą karinių čekistų operacijų, Svėdasų valsčiuje žuvo 30 Algimanto apygardos partizanų, sunaikinti 9 bunkeriai. Žuvo Algimanto apygardos vadovybė: apygardos vadas A. Starkus-Montė, apygardos vado adjutantas J. Burneika-Tardytojas, štabo viršininkas Algimantas Pajarskas-Bebas, Dariaus ir Girėno kuopos vadas Petras Černius-Tigras ir kt.⁷⁶ Žuvus vadams Algimanto apygardos štabas jau nebuvo atkurtas.

1950 m. pradžioje Skapiškio ir Aukštupėnų valsčiuose dar veikė nedidelis J. Jankausko-Pilsudskio būrys. Visos žūtys paskutiniaisiais partizaninio karo metais iš esmės buvo susijusios su išdavystėmis. Ne vienas partizanas žuvo nuo suimtų, MBG užverbuotų ir tapusių agentais smogikais buvusių bendražygių rankos⁷⁷.

Pasinaudojant suimto partizano P. Černiaus-Špoko suteikta informacija, 1950 m. sausio 21 d. Kupiškio valsčiaus Mirabelio miške buvo sunaikintas Pilsudskio būrio bunkeris, žuvo partizanas Stasys Valma-Dobilas, suimti A. Apšega-Raišys, J. Vilčinskas-Doleris ir Povilas Valma-Grybas. Suimtųjų išduoti, tą pačią dieną Kupiškio valsčiaus Naivių kaime bunkeryje žuvo būrio vadas J. Jankauskas-Pilsudskis, L. Tūbelis-Panceris ir Kazys Lašinskas-Artojas⁷⁸.

Ištardžius suimtą J. Vilčinską-Dolerį paaiškėjo, kad dar 1949 m. sausio mėn. Algimanto apygardos vado A. Starkaus-Montės iniciatyva Kupiškio valsčiaus Girvalakių kaime, Stasės Janušytės namuose, įvyko Kupiškio krašto partizanų pasitarimas. Jame A. Starkus-Montė pasiūlė Algimanto apygardoje steigti Organizacinio sektoriaus (toliau – OS) grupes, į kurias būtų verbuojami antisovietišškai nusiteikę asmenys. J. Vilčinskas-Doleris tapo Skapiškio valsčiaus OS grupės viršininku⁷⁹. Iki suimamas, į Skapiškio valsčiaus OS grupę jis užverbavo 8 Skapiškio valsčiaus gyventojus: Povilą Gri galiūną, Joną Jankevičių, Juozą Janušį, Aloy-

žą Jazulionį, Antaną Juozonį, Joną Juozonį, Joną Stuką ir Joną Tebeliškį. Į OS užverbuoti asmenys turėjo teikti partizanamams žvalgybinę informaciją apie MGB kariuomenės ir sribų judėjimą nurodytoje teritorijoje⁸⁰. Tikėta, kad OS nors minimaliai užtikrins veikiančių partizanų saugumą ir pagerins jų tarpusavio ryšius.

Vienas iš paskutinių epizodų, susijusių su partizaniniu pasipriešinimu Skapiškio valsčiuje, įvyko 1952 m. balandžio 19-ąją. Sulaikytas buvęs V. Kiaulėno būrio partizanas Napalys Rimavičius prisipažino Virbališkių miške paslėpęs automatą. Kartu su MGB Kupiškio rajono vyr. įgaliotiniu ir 3 kareiviais jis nuvyko numanomoje slėptuvėje ieškoti ginklo. Beieškant N. Rimavičiui pavyko pabėgti ir pasislėpti. 1952 m. gegužės 3 d. tame pat miške rastas pasikorusio vyriškio kūnas. Nustatyta, kad tai buvo N. Rimavičius⁸¹.

IŠVADOS

Skapiškio valsčiaus partizanų kovos yra tarsi sumažintas visoje Lietuvoje vykusių ginkluotų kovų su okupantais atspindys. Kaip ir visoje Lietuvoje, pirmieji partizanų būriai Skapiškio valsčiuje būrėsi stichiškai ir buvo gausūs. Valsčiaus partizanai taikė miestelių puolimo taktiką – 1944 m. lapkričio 7 d. buvo užpultas pats valsčiaus centras Skapiškis. Kaip ir visoje Lietuvoje, taip ir čia partizanai iš pradžių patyrė didžiulį nuostolių: NKVD pajėgos užpuldavo ir dažnai sunaikindavo gausius partizanų būrius.

Skapiškio krašto partizanai boikotavo mobilizaciją į Raudonąją armiją, o paskelbus kvietimą legalizuotis nemaža jų dalis išėjo iš miško, nusišėpdami ryšius su partizanais. Partizanai trukdydavo okupacinės valdžios rinkimams. Tai būdinga visos Lietuvos partizaniniam judėjimui.

Skapiškio valsčiaus partizanai perėjo visus ginkluotosios kovos su okupantais etapus. Būrių centralizacija prasidėjo jau 1945 m. įkūrus Šarūno rinktinę ir LLA 3-iąją šiaurės apygardą. Antruoju kovų laikotarpiu, 1946–1948 m., daugiausia dėmesio skirta partizaninių junginių vienijimui ir organizuotoms kovoms. 1947 m. gegužės 1 d. buvo įkurta Algimanto apygarda ir visi Kupiškio krašto partizanai tapo pavaldūs šios apygardos Šarūno rinktinei. Skapiškio valsčius įėjo į 2-osios Algirdo kuopos Vytenio būrio veiklos zoną.

Paskutinis, trečiasis, kovų laikotarpis išsiskyrė tiek užbaigtu centralizuotų partizanų struktūrų sukūrimu, tiek jų sunaikinimu. Rafinuotos agentūrinės kombinacijos, agentų veikla, išdavystės, sunaikinti štabai

ir karinės struktūros bei smarkiai sumažėjęs partizanų skaičius galutinai pakirto tiek Skapiškio krašto, tiek visos Lietuvos partizaninį pasipriešinimą.

Per visą partizaninį karą (1944–1953 m.) Skapiškio krašte žuvo 40 partizanų, jų ryšininkų ir rėmėjų. Be abejo, šis skaičius nėra tikslus, nes 1944–1945 m. daugelis žuvusiųjų nebuvo identifikuoti ir įtraukti į archyvinius šaltinius. Suimti 39 iš Skapiškio valsčiaus kilę asmenys – partizanai, jų ryšininkai ir rėmėjai. Šie skaičiai pateikiami remiantis O. Dapšytės-Kriukelienės surinkta medžiaga⁸². Palyginimui galima paminėti, kad, MGB ir MVD duomenimis, 1946 m. gegužės mėn.–1950 m. liepos mėn. Kupiškio krašte žuvo 177 partizanai⁸³.

Nuorodos

¹ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 163.

² E. Jankauskienė, „Partizaninis ginkluotas pasipriešinimas ir jo slopinimas Kupiškio krašte 1944–1953 m.“, *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*, Vilnius, 2009, p. 331–358; <http://www.llt.lt/pdf/kupiskis/kupiskis-9istorija-2015.pdf>.

³ *Ibid.*, p. 1.

⁴ LSSR NKGB Rokiškio aps. skyriaus pažyma apie operatyvinę padėtį Rokiškio apskrityje 1944 m. lapkričio mėn., Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-41, ap. 1, b. 1476, l. 61.

⁵ *Ibid.*, l. 65 a. p.

⁶ NKVD-NKGB Rokiškio aps. skyriaus 1944 m. lapkričio mėn. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 101, 102.

⁷ *Ibid.*, l. 101.

⁸ P. Vaidakavičiaus 1952 m. gegužės 15 ir 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 23373/3, t. 1, l. 87, 116.

⁹ P. Vaidakavičiaus 1952 m. gegužės 30 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 225.

¹⁰ MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1949 m. spalio 10 d. operatyvinė pažyma, *ibid.*, b. 42265/3, t. 2, l. 284; L. Mikoliūno 1949 m. spalio 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 43267/3, l. 103.

¹¹ LSSR NKVD-NKGB operatyvinės grupės viršininko 1944 m. gruodžio 4 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1476, l. 102.

¹² *Ibid.*, l. 107.

¹³ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1944 m. rugpjūčio–gruodžio mėn. darbo ataskaita, *ibid.*, l. 111.

¹⁴ LSSR NKVD Šiaurės grupės operatyvinio štabo ataskaita apie 1945 m. sausio 6–13 d. karinę operaciją Rokiškio aps., *ibid.*, b. 1477, l. 33, 36.

¹⁵ *Ibid.*, l. 42.

¹⁶ *Ibid.*, l. 46.

¹⁷ LSSR NKVD OBB 1-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio 1945 m. balandžio mėn. pažyma, *ibid.*, l. 155, 156.

¹⁸ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1949 m. spalio 18 d. operatyvinė pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42265/3, t. 2, l. 285, 286.

¹⁹ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus 1945 m. rugsėjo 21 d. operatyvinė pažyma, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1478, l. 75, 76.

²⁰ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1945 m. liepos mėn. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 2771, l. 41, 42; LSSR Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1945 m. rugpjūčio mėn. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, l. 111.

²¹ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1945 m. II ketvirčio pažyma, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1477, l. 236.

²² LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1945 m. rugsėjo 17 d. pažyma, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 2771, l. 174, 175.

²³ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 37.

²⁴ NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1945 m. lapkričio 23 d. ir 1945 m. gruodžio 14–17 d. ataskaitiniai pranešimai, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1478, l. 167, 168, 170, 192.

²⁵ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. sausio 17 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 223 a. p.

²⁶ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1945 m. gruodžio 14–17 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 193.

²⁷ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *op. cit.*, p. 40.

²⁸ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. sausio 17 d. ataskaitinis pranešimas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1478, l. 218.

²⁹ 1946 m. vasario mėn. Rokiškio aps. veikusių partizanų būrių sąrašas, *ibid.*, b. 1479, l. 34.

³⁰ LSSR MVD operatyvinės grupės 1946 m. gegužės 16 d. aktas, *ibid.*, l. 323.

³¹ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. vasario 13 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 47–49.

³² O. Dapšytė-Kriukelienė, *Kupiškio krašto partizanai: 1944–1953 m. dokumentinė kronika*, Vilnius, 2013, p. 20.

³³ LSSR NKVD Rokiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. kovo 18 d. spec. pranešimas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1479, l. 278, 279.

³⁴ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. birželio mėn. legalizavusiųsi asmenų duomenys, *ibid.*, b. 1187, l. 50.

³⁵ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. liepos 8 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, l. 46.

³⁶ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. liepos 10 d. sąrašas, *ibid.*, b. 1188, l. 10.

³⁷ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. rugpjūčio 1 d. sąrašas ir 1946 m. spalio 8 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, l. 59, 62.

³⁸ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. rugpjūčio 20 d. pažyma, *ibid.*, b. 1187, l. 138.

³⁹ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. lapkričio 21 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, b. 1188, l. 204, 205.

⁴⁰ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. spalio 17 d. spec. pranešimas, *ibid.*, l. 37, 41.

⁴¹ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. spalio 8 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, l. 61, 64.

⁴² LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. spalio 17 d. spec. pranešimas ir 1946 m. lapkričio 7 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, l. 38, 85, 86.

⁴³ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. spalio 8 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, l. 63.

⁴⁴ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. sausio 8 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, l. 181; E. Jankauskienė, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁵ LSSR MVD Skapiškio vls. poskyrio viršininko 1947 m. sausio 10 d. aktas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1188, l. 214.

⁴⁶ *Ibid.*, b. 1192, l. 56, 57.

⁴⁷ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1946 m. lapkričio 7 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 77–79.

⁴⁸ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. sausio 7 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 186, 187.

⁴⁹ E. Jankauskienė, *op. cit.*, p. 11.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 14.

⁵¹ LSSR MGB Kupiškio aps. valsčių veikla 1947 m. rugsėjo mėn., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1191, l. 95.

⁵² LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. kovo 6 d. sąrašas, *ibid.*, b. 1192, l. 111.

⁵³ LSSR MVD Kupiškio aps. skyriaus strībų, pereinančių į LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus pavaldumą, sąrašas, *ibid.*, b. 1194, l. 15, 18, 19.

⁵⁴ LSSR MGB 2N valdybos 2-ojo skyriaus viršininko 1947 m. gruodžio mėn. pažyma, *ibid.*, b. 1195, l. 264, 265.

⁵⁵ *Ibid.*, l. 265.

⁵⁶ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. kovo 2 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, b. 1564, l. 7.

⁵⁷ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. kovo 1 d. spec. pranešimas, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1563, l. 22, 22 a. p., 23.

⁵⁸ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. spalio 30 d. spec. pranešimas, *ibid.*, l. 194, 195.

⁵⁹ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. lapkričio 16 d. spec. pranešimas, *ibid.*, b. 1564, l. 164.

⁶⁰ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. lapkričio 25 d. statistiniai duomenys, *ibid.*, l. 197.

⁶¹ E. Jankauskienė, *op. cit.*, p. 15.

⁶² LSSR MGB Skapiškio vls. poskyrio viršininko ataskaitinis pranešimas, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1564, l. 11, 13.

⁶³ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1947 m. liepos mėn. spec. pranešimas, *ibid.*, b. 1563, l. 121 a. p., 124.

⁶⁴ LSSR MGB Skapiškio vls. poskyrio viršininko 1947 m. rugsėjo 1 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, b. 1564, l. 85, 87.

⁶⁵ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus Operatyvinių skyriaus viršininko 1948 m. kovo 3 d. ataskaita, *ibid.*, b. 1193, l. 12, 13.

⁶⁶ *Ibid.*, l. 5; LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko pavadootojo 1947 m. sausio 4 d. ataskaita, *ibid.*, b. 1196, l. 2.

⁶⁷ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko pavadootojo 1947 m. sausio 4 d. ataskaita, *ibid.*, l. 3.

⁶⁸ E. Jankauskienė, *op. cit.*, p. 15, 16; LSSR MGB 2N valdybos 2-ojo skyriaus viršininko 1948 m. birželio mėn. pažyma, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1193, l. 77.

⁶⁹ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko pavadootojo 1948 m. liepos 8 d. ataskaitinis pažymėjimas, *ibid.*, b. 1197, l. 7.

⁷⁰ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1948 m. spalio mėn. ataskaitinis pažymėjimas, *ibid.*, l. 147, 148.

⁷¹ E. Jankauskienė, *op. cit.*, p. 17; LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1949 m. vasario 3 d. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1198, l. 5, 6.

⁷² E. Jankauskienė, *op. cit.*, p. 18; LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1198, l. 5, 6.

⁷³ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko pažyma, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1198, l. 145, 146.

⁷⁴ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1949 m. rugpjūčio 29 d. raštas, *ibid.*, b. 1199, l. 175, 176, 224.

⁷⁵ LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1949 m. spalio 31 d. ataskaitinė pažyma, *ibid.*, b. 1198, l. 220; LSSR MGB Kupiškio aps. skyriaus viršininko 1949 m. spalio 4 d. raštas, *ibid.*, b. 1199, l. 226.

⁷⁶ E. Jankauskienė, *op. cit.*, p. 18.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 19.

⁷⁸ *Ibid.*; LSSR MGB Kupiškio r. skyriaus viršininko 1950 m. rugpjūčio 22 d. ataskaitinė pažyma, LYA, f. K-19, ap. 1, b. 1089, l. 10, 11.

⁷⁹ J. Vilčinsko 1950 m. sausio 23 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 19639/3, t. 1, l. 20, 20 a. p.

⁸⁰ J. Vilčinsko 1950 m. sausio 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 38 a. p., 39.

⁸¹ LSSR MGB Šiaulių sr. Kupiškio r. skyriaus viršininko 1952 m. gegužės 20 d. spec. pranešimas, *ibid.*, f. K-19, ap. 1, b. 1091, l. 44, 45.

⁸² O. Dapšytė-Kriukelienė, *op. cit.*, p. 437–534.

⁸³ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *op. cit.*, p. 357.

Gauta 2018 08 27

Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Ramona Staveckaitė-Notari

ARMED RESISTANCE OF PARTISANS IN 1944–1953 AND ITS SUPPRESSION IN SKAPIŠKIS RURAL DISTRICT

Summary

There were similarities and differences between armed resistance activities of partisans that took place in various regions of Lithuania in 1944–1953. Still, irrespective of several regional peculiarities, three main periods of the partisan warfare may be distinguished as characteristic of all Lithuania: 1944–1946 – a period of spontaneous fighting, 1946–1948 – a period of organized fighting and 1949–1953 – the end of partisan warfare. Therefore, if you look closely at armed resistance of partisans and tactics they used in the rural district of Skapiškis, you will see a reduced image of all armed activities against occupants across Lithuania.

Like everywhere in Lithuania, in Skapiškis rural district, first platoons featuring great numbers of partisans were formed spontaneously. The partisans here used to apply the tactics of attacking the towns. Therefore, on November the 7th 1944, the town of Skapiškis, the centre of the rural district itself, was assaulted. Like everywhere in Lithuania, in this rural district as well, the very first battles of the partisans brought huge losses – the forces of the People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) attacked numerous platoons of partisans and frequently destroyed them immediately. The young people from Skapiškis land boycotted mobilization to the Red Army. After the call for

legalization appeared, a lot of fighters left the forests and hid their relationship with the partisans. The partisans used to hinder the occupants' authorities from organizing the local elections.

During the second part of fighting, in 1946–1948, the issues of uniting the partisan units and transition to organized fighting became the focus of attention of partisan commanders. At that time, the county of Kupiškis was established and Skapiškis rural district became a part of this county. On May 1st 1947, *Algimantas* Military District was established, and all partisans of Kupiškis land became subordinate to *Šarūnas* Special Team of that Military District.

The last period of fighting stood out from those above by completing the formation of centralized structures of partisans as well as by their destruction. Refined combinations of agencies, activity of the agents, treacheries, destruction of headquarters and military structures and greatly reduced numbers of partisans were the main causes of defeat of both Skapiškis land partisans and those operating all over Lithuania. It has been estimated that during entire period of partisan warfare (1944–1953), in Skapiškis rural district, 40 partisans, their liaisons and supporters lost their lives.